

Midwintertelling 2021 in de regio Bergen op Zoom

Ton Bakker, Jan Hogerwaard, Sjaan Hopmans en Hidde Bult
Gepubliceerd in Veerkracht 26 (2021) 13-16.

Elk jaar wordt in januari een internationale telling van de watervogels tussen Noorwegen en Zuid-Afrika georganiseerd, de zogenaamde Midwintertelling. Midden januari 2021 zijn leden van de VWG op pad geweest voor de 55^e Midwintertelling. Ze bezochten het buitengebied en de bebouwde kom van Bergen op Zoom, de polders tussen Steenbergen en de Belgische grens, het Schelde-Rijnkanaal en het Bathse Spuikanaal en het Markiezaatsmeer, hierna Markiezaat genoemd. Dat is vanwege zijn belang voor watervogels aangewezen als reservaat in het Natura2000-netwerk. Maar, overwinteren daar ook de meeste watervogels binnen onze regio?

Inleiding

Nederland is een belangrijk toevluchtsoord voor vogels die heen en weer reizen van Arctisch-Canada en Siberië tot zuidelijk Afrika via de Oost-Atlantische vliegroute (“flyway”). Ons land is een knooppunt op die route waar de laatste jaren zo’n vijf miljoen watervogels overwinteren (Hornman & Van Winden, 2019). De waterrijke gebieden (“wetlands”) waar de meeste vogels overwinteren zijn binnen het Europese Natura2000-netwerk als reservaat aangewezen. In onze omgeving betreft dat Wester- en Oosterschelde, Zoommeer en Markiezaat. Sovon Vogelonderzoek Nederland (hierna Sovon genoemd) organiseert maandelijkse tellingen in die Natura2000-gebieden. Daarmee is dan te zien of de Natura2000 doelstellingen behaald worden. Tegelijk wordt daarmee het populatieverloop van die watervogels zichtbaar. Maar, ook buiten het Natura2000-netwerk overwinteren veel watervogels. Van sommige soorten – denk aan Waterhoen – overwintert de meerderheid zelfs in stedelijk of agrarisch gebied buiten Natura2000-reservaten. Mede daarom worden ook eens per jaar watervogels in de rest van Nederland geteld tijdens de midwintertelling. Dankzij die internationale census van Noorwegen tot Zuid-Afrika is er inzicht in het populatieverloop van de soorten die gebruik maken van de Oost-Atlantische vliegroute “flyway”. Enkele leden van de VWG Bergen op Zoom doen al jaar in jaar uit mee aan dat immense project (Raes 1991a, 1991b, 1992, Van Buel & Raes 1994). In dit verslag wordt nagegaan hoe in 2021 de vogels verdeeld waren tussen het Markiezaat en alle andere terreinen waar watervogels geteld werden. Dat betreft plassen en vijvers in de bebouwde kom en het buitengebied van Halsteren en Bergen op Zoom, maar ook de polders tussen Steenbergen en de Belgische grens en twee kanalen, de Schelde-Rijnverbinding en het Bathse Spuikanaal.

Uitvoering

Sovon verdeelde onze regio in 31 teleenheden (Tabel 1). Op 15, 16, 17 en 22 januari zijn leden van de VWG op pad geweest voor de 55^e Midwintertelling. Marike de Haan, Fred Stieglis, Sjaan Hopmans, Jan Hogerwaard, Ton Bakker, Jacques Ariaansz en Hidde Bult telden op 15 of 16 januari de reguliere plots in Markiezaat (Kaart 1) en aangrenzende gebieden (Molenplaat, Binnenschelde en Bergse Plaat (Snoekenpaaiplaats en Snoekplas). Industrierrein Noordland, Theodorushaven, de Augustapolder en woonwijken in Bergen op Zoom zijn door Sjaan Hopmans bezocht. Jan Hogerwaard telde Halsteren, Vrederust en Polder Het Oudland, Klutsdorp en Moerstraten. Ton Bakker bezocht de Auvergnepolder en de overige polders in Nieuw Vossemeer, Steenbergen, Halsteren en de Hendrikpolder. Alle polders tussen het Markiezaat en de Belgische grens en beide kanalen zijn door Hidde Bult bezocht (Kaart 1). Om wat overzicht te krijgen zijn de plots aan zes categorieën toebedeeld (Tabel 1). Het Natura2000-reservaat, de bebouwde kom of buitengebied van Bergen op

Zoom, polders ten noorden of ten zuiden van het Markiezaat en kanalen. Noordland en de Theodorushaven zijn ingedeeld bij bebouwd gebied, terwijl Molenplaat, de Augustapolder, de Binnenschelde en Vrederust zijn ondergebracht bij het buitengebied van de gemeente Bergen op Zoom (Tabel 1).

Resultaten en bespreking

In 2021 deden zeven leden mee, tegenwoordig halen de tellers nooit meer dubbele cijfers. Hun aantal varieerde altijd nogal met elf in 1989, twaalf in 1990, zes in 1991, dertien in 1992 en zes in 1993 (Van Buel & Raes, 1993). In tabel 2 staan de cijfers die ze verzamelden. Wat meteen opvalt is dat slechts 2415 (11%) van de ruim 21700 water- en roofvogels binnen het Markiezaat zijn geteld. Tegenwoordig verkiest ruim twee-derde deel van de watervogels (68%) de polders.

Het Markiezaat

Het Natura2000-reservaat herbergde wel de hoofdmoot van Bergeend, Pijlstaart en Brilduiker. Ook zaten er belangrijke fracties van Aalscholver, Smient en Grauwe Gans en zeldzame soorten als Zeearend, Blauwe Kiekendief, Watersnip en Scholekster. Maar verder vallen de aantallen zwaar tegen. Het totaal valt dit jaar met ruim 2400 vogels zelfs bijna driemaal lager uit dan gemiddeld in de voorafgaande tien winters (6300 vogels in 2011/20). Dat was al een magere score vergeleken met oudere tellingen in winters zonder ijsgang: 13200 vogels in 2001/08, 18800 vogels in 1991/99 en 18100 vogels in de periode 1984/90. De sterke afname (87%) na de eeuwwisseling komt zo goed als zeker door de verminderde draagkracht van het systeem. Die is het gevolg van de slechte waterkwaliteit door een overschot aan nutriënten in combinatie met de lange verblijftijd van het water, waardoor verversing te traag gaat (Cusell 2018). De voedingstoffen komen vrij uit de voormalige zeebodem en worden ook aangevoerd door duizenden ganzen en meeuwen die elke nacht in het meer slapen. Bovendien is de aanvoer van zuiver kwelwater uit de Brabantse Wal sterk afgenomen door de wateronttrekking ten behoeve van landbouw en drinkwater.

Boswachter Erik de Jonge opperde dat veel vogels waren vertrokken na grootschalige verstoringen door laagvliegende Chinook helikopters in de week voor de telling van 2021. In een zone rond het Markiezaat mogen helikopters bij oefeningen lager vliegen dan de normale ondergrens van 300 voet. Bij de telling op vrijdag 15 januari werden de weinige resterende vogels op meer en oevers opnieuw verstoord door een Chinook. Die toerde in een wijde boog traag rondom het reservaat. Uit onderzoek bij de Vliehors bleken vogels weinig benauwd voor straaljagers of kleine sportvliegtuigjes met voorspelbare routes (Van der Kolk *et al.*, 2020). Ook in het Markiezaat reageren ze nauwelijks op straaljagers of Pilatus vliegtuigen. Ook bij Vlieland bleken ze vooral van helikopters en laagvliegende transportvliegtuigen, zoals de Hercules C-130 of Airbus A400, in paniek te raken. Dankzij gezenderde Scholeksters kon berekend worden dat zij bij nadering van grote transportvliegtuigen of helikopters in de stress schoten en tot bijna 10% meer energie op een dag gebruikten. De Chinook oefeningen kunnen ook verklaren waarom er in januari 2021 zo weinig Kieviten op de voormalige slikken foerageerden.

Iemand anders suggereerde dat de watervogels toen waren weggevlucht voor de pleisterende Zeearenden. Om twee redenen lijkt dat minder waarschijnlijk. Allereerst vliegen groepen eenden en ganzen weliswaar massaal op voor een overvliegende Zeearend, maar de rust keert meestal snel terug en ze landen in meerderheid weer binnen het reservaat. Ten tweede verblijven er al iedere winter Zeearenden in het Markiezaat sinds 2015, maar lag de januari-score voor watervogels gemiddeld driemaal hoger dan in 2021.

Stedelijk en buitengebied van Bergen op Zoom

Een opvallend resultaat is het hoge aantal watervogels binnen Halsteren en Bergen op Zoom, bijna evenveel als in het hele Natura2000-reservaat. Van Waterhoen (75%), Wilde Eend (28%), Tafeleend (72%) en Wulp (33%) zat grote concentraties in de bebouwde kom. De populaties van Waterhoen, Wilde Eend en Tafeleend nemen helaas al jaren af. Van de Tafeleend, die helder, matig voedselrijk water verkiest, zwom de hoofmoot op de Snoekplas in het Reimerswaalpark. Op industrieterrein Noordland liep - zoals meestal - weer een mooie groep Wulpen (120). Traditioneel zaten weer flinke groepen Wintertalingen in de Augustapolder (135) en in de spuikom aan het eind van de Plaatvliet (184), de afvoer van de Bergse Plaat. Door aanvoer van verse kwel lijkt daar de waterkwaliteit en het doorzicht in de Plaatvliet meestal beter dan in het Markiezaat. Als we het buitengebied meerekenen, dan vertoefde ongeveer de helft van alle Aalscholvers, Slobeenden, Wintertalingen, Wilde Eenden en Watersnippen binnen de gemeente Bergen op Zoom.

Polders

De meeste zwanen en ganzen verbleven in de polders. In de zuidelijke polders overschreed de Kleine Zwaan met 164 vogels ruimschoots het maximum (82) uit 1991. Sindsdien nam de West-Europese populatie sterk af, terwijl we in onze regio een top zagen. Ook was een Wilde Zwaan te zien, dat was pas de zesde keer tijdens de laatste 30 tellingen aldaar. Op hetzelfde grasveld foerageerde ook een mooie groep Knobbelswanen.

De Grauwe Gans behaalde de hoogste score, gevolgd door Brand-, Kol-, Grote Canadese en Toendrarietgans. Dat de Brandgans nu talrijker is dan de Kolgans komt helemaal overeen met de recente landelijke ontwikkelingen (Hornman & Van Winden, 2019). En dan te bedenken dat in 1989 slechts één enkele Brandgans is genoteerd bij de midwintertelling (Raes 1991a). En die ontlokte Marc Raes toen de ontboezeming dat “de wilde herkomst van de Brandgans zeer twijfelachtig is”. In die tijd kwam alleen bij strenge winters een handjevol Brandganzen naar onze regio. Wellicht zijn in de zuidelijke polders wel wat groepen Kolganzen gemist door verstoringen. Vergeleken met vorige jaren was hun aantal (643) daar aan de lage kant en begin februari telde ik alleen al vanaf de Schenkeldijk 1050 Kolganzen.

Ook verbleven veel eenden in de polders. De meeste Smienten, de helft van de Grote Zaagbekken, Slob- en Krakeenden en veel Wilde Eenden zijn in bedijkt gebied geteld. Het voorkomen van de Smienten is wel heel lokaal, binnendijks zitten ze vooral op grasland. Dat is in het zeekleigebied beperkt tot de Noordpolder en het voormalige Schor van Ossendrecht. Daar zaten bij het Ossendrechts gat, de smalle kreek naar de voormalige haven, zelfs meer Smienten dan in het hele Markiezaat.

Ook voor roofvogels loont een tochtje door de polders. We noteerden er Blauwe Kiekendief, Sperwer, twee Haviken, 66 Buizerds en ten minste 19 Torenavalken. De Torenavalk is niet in alle polders genoteerd en daarom is die score een minimum. Het tellen van roofvogels is namelijk facultatief, want ze staan niet op de watervogellijst. Andere muizeneters zoals 23 Grote Zilverreigers en 34 Blauwe Reigers waren ook sterk aanwezig in polders.

De kanalen

Hier vielen de aantallen lager uit dan normaal, onder meer bij duikeenden zoals de Brilduiker. In het kader van anti-Corona maatregelen waren veel activiteiten verboden, maar dat geldt niet voor hengelen. Sindsdien steeg het aantal “sportvissers”. Die verstoorden ditmaal niet alleen de oevers van het Bufferbekken bij de Kreekraksluizen, maar voor de eerste maal ook het Spuikanaal van Bath. Normaal rusten daar veel eenden in de luwte van de noordelijke kanaaloever. Alleen Dodaarzen, Futen en groepjes Middelste Zaagbekken hadden zich daar niet laten verjagen. Zij komen er dan ook niet alleen om te rusten, maar vooral om te vissen.

Krenten in de pap

In en rond Bergen op Zoom kun je elke winter drie zaagbeksoorten zien, wat altijd een feest is. De kleinste, het Nonnetje, zwom bij deze telling alleen op de Binnenschelde. Vaak vind je ze ook in de Snoekplas op de Bergse Plaat, de kom van de Plaatvliet en in de Hogerwaardpolder. Diezelfde plekken zijn ook kansrijk voor Grote Zaagbekken, net als poldersloten, de Grote Melanen, de haven van Bergen op Zoom en het Spuikanaal van Bath. Op beide laatste locaties duiken meestal ook Middelste Zaagbekken naar vis. Naast de roofvogels, waren Grote Gele Kwikstaarten en IJsvogels leuke bijvangst van deze watervogeltelling. Dit jaar bereikte de IJsvogel met zes een maximum na een reeks zachte winters. Het zal wel jaren wachten zijn voor die score geëvenaard zal worden. Immers, bij de koudegolf in februari 2021 sneuvelden ze massaal.

Besluiten

- De tijd dat het Markiezaat een rijk wetland was, ligt helaas al twee decennia achter ons. Het aantal overwinterende zwanen en eenden is een schijntje (ca. 13%) van de aantallen voor 2000.
- De oorzaken van de afnemende vogelrijkdom zijn bekend. Het water is zo troebel dat er nauwelijks ondergedoken waterplanten kunnen groeien voor vegetariërs en door het geringe doorzicht kunnen viseters de rijkelijk aanwezige prooien niet meer ontdekken.
- Daarnaast verstoren helikopters van de Koninklijke Luchtmacht af en toe alle vogels in het N2000 reservaat bij laagvlieg oefeningen.
- Alleen 's nachts is nog sprake van een rijk wetland. Enorme groepen meeuwen, ganzen, Middelste Zaagbekken en Wulpen vliegen vanuit de wijde omgeving uit het oude land en de Oosterschelde naar het Markiezaat om ongestoord te kunnen overnachten.
- In de parken en vijvers van Bergen op Zoom overwinteren van oudsher veel Waterhoenen en Wilde Eenden. De Wilde Eend heeft hier niets te duchten van jagers en ondervindt ook minder overlast van oefeningen met lawaaierige helikopters.
- In de regio is het belang van de polders voor watervogels sterk toegenomen. Er overwinteren veel meer watervogels dan in het Natura2000-reservaat.
- In dat licht is het jammer dat de openheid van de polders verder aangetast wordt door, onder meer, de plaatsing van windturbines en zonnecollectoren.

Dankwoord

Marika de Haan, Fred Stieglis, Sjaan Hopmans, Jan Hogerwaard, Ton Bakker en Jacques Ariaansz worden bedankt voor de uurtjes bibberen. Ze rapporteerden o.a. "Erg koud" en "Ik ben blij dat ik nu binnen zit."

Literatuur

- Bult, H. 2017. De Brabantse Wal en Het Markiezaat: van stuivend zand naar zilte klei in vogelperspectief. In: Van der Straaten, J.; Van Kruijsbergen, W.; Van Haaften, E-J. & Hendriks, J: Natuurgebieden in Noord-Brabant, Ontstaan, Ontginning en Natuurontwikkeling. Pp 87-108. Pictures Publisher, Woudrichem en Ecologische Kring Midden-Brabant.
- Cusell C., Mandemakers J., van Ek, R. & M. Klinge M. 2018. Markiezaatsmeer. Nader onderzoek natuur en waterkwaliteit. Rapport Witteveen+Bos, in opdracht van Provincie Noord-Brabant.
- Hornman M. & van Winden E. (2019) Midwintertelling watervogels 2019: minder vogels dan recente jaren. Sovon Nieuws, 32(4), 8-10.
https://www.sovon.nl/sites/default/files/doc/sovon-nieuws_4-2019.pdf.

- Raes M. 1991a. Midwintertelling januari 1989 regio Bergen op Zoom. *Veerkracht* (3.1) 2-5
- Raes M. 1991b. Midwintertelling januari 1991 regio Bergen op Zoom. *Veerkracht* 3.2, 18-21.
- Raes, M. 1992. Midwintertelling januari 1992 regio Bergen op Zoom. *Veerkracht* 4, 32-33.
- Van Buel H, Raes M. 1993. Midwintertelling januari 1993 regio Bergen op Zoom. *Veerkracht* 5, 3-4.
- Van der Kolk H., Allen A.M, Ens B.J., Oosterbeek K., Jongejans E. & M. van de Pol M.
2020. Spatiotemporal variation in disturbance impacts derived from simultaneous tracking of aircraft and shorebirds. *Journal of Applied Ecology*, 57, 2406–2418

Tabel 1. Midwintertelgebieden in de regio Bergen op Zoom (BoZ)

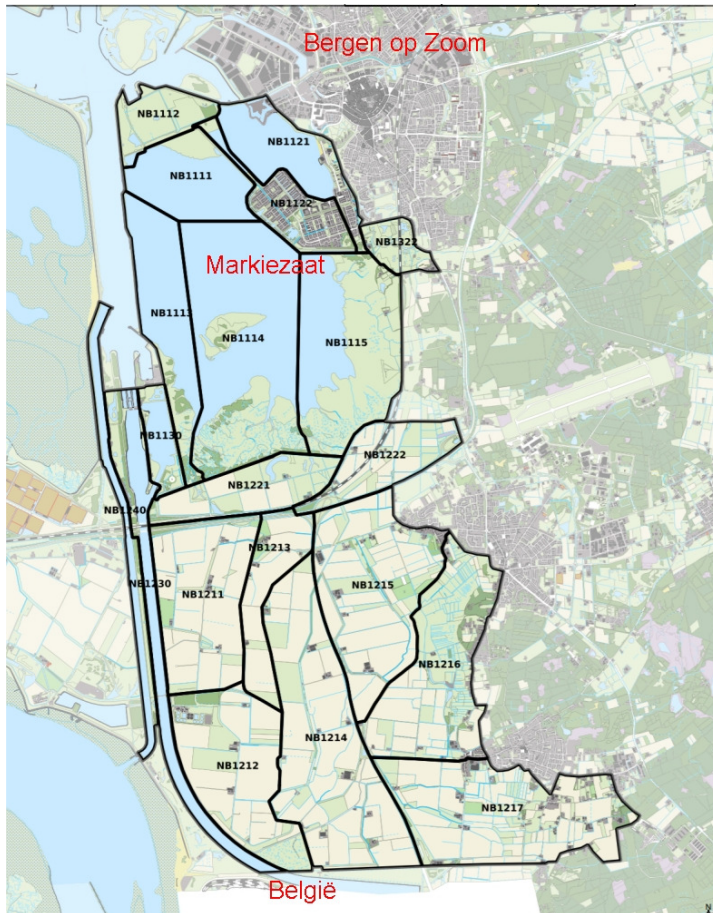
Code	Locatie	Categorie
NB1111	Molenplaat slik, Markiezaat*	Natura2000
NB1112	Molenplaat zand	Buitengebied BoZ
NB1113	Kade, Markiezaat*	Natura2000
NB1114	Spuitskop en Landtong, Markiezaat*	Natura2000
NB1115	Duintjes, Markiezaat*	Natura2000
NB1121	Binnenschelde*	Buitengebied BoZ
NB1122	Bergse Plaat*	Bebouwde kom
NB1130	Bufferbekken (Surfplas) Kreekraksluizen*	Kanalen
NB1211	Kreekrakpolder, Völckerpolder	Polders Zuid
NB1212	Anna-Mariapolder, voormalig schor Ossendrecht.	Polders Zuid
NB1213	Damespolder	Polders Zuid
NB1214	Polder Nieuw Hinkelenoord en Hoogerwerf	Polders Zuid
NB1215	Oud Hinkelenoordpolder, Zuidpolder Woensdrecht	Polders Zuid
NB1216	Noordpolder van Ossendrecht	Polders Zuid
NB1217	Zuidpolder onder Ossendrecht	Polders Zuid
NB1221	Hogerwaardpolder	Polders Zuid
NB1222	Karelpolder	Polders Zuid
NB1230	Schelde-Rijnverbinding, Kreekrakpand	Kanalen
NB1240	Bathse Spuikanaal	Kanalen
NB1311	Noordland	Bebouwde kom
NB1312	Halsteren	Bebouwde kom
NB1315	Haven	Bebouwde kom
NB1316	Vrederust	Buitengebied BoZ
NB1317	Bergen op Zoom Noord	Bebouwde kom
NB1321	Bergen op Zoom Centrum	Bebouwde kom
NB1322	Augustapolder	Buitengebied BoZ
NB1323	Bergen op Zoom Zuid	Bebouwde kom
NB1460	Auvergnepolder	Polders Noord
NB1410	Polders Nw. Vossemeer, Steenberg, Halsteren	Polders Noord
NB1511	Hendrikpolder	Polders Noord
NB1420	Polder Het Oudland-Klutsdorp-Moerstraten	Polders Noord

*Sector wordt ook bij de reguliere tellingen geteld. De codes 1100-1130 waren deel van de Oosterschelde.

Tabel 2. Vogels in woonwijken en buitengebied van Bergen op Zoom, polders, kanalen en Markiezaat.

Soortnaam	Bergen op Zoom		Kanalen	Polders		Buiten N2000	Markie- zaat	Eind- totaal
	Bebouwd	Buiten		Zuid	Noord			
IJsduiker	.	.	.	.	.	.	1	1
Dodaars	5	.	29	6	.	40	.	40
Fuut	2	13	12	.	.	27	15	42
Aalscholver	16	32	10	14	5	77	36	113
Grote Zilverreiger	1	4	.	18	5	28	2	30
Blauwe Reiger	7	5	1	19	15	47	4	51
Knobbelzwaan	15	11	.	38	102	166	10	176
Kleine Zwaan	.	.	.	164	29	193	5	198
Wilde Zwaan	.	.	.	1	.	1	.	1
Zwaan spec.	.	.	.	.	.	.	2	2
Zwaangans	.	1	.	.	.	1	.	1
Toendrarietgans	.	.	.	487	179	666	43	709
Kleine Rietgans	.	.	.	1	.	1	.	1
Kolgans	.	26	.	643	1095	1764	7	1771
Grauwe Gans	177	160	2	2440	895	3674	1287	4961
Soepgans	12	1	3	5	4	25	.	25
Grote Canadese Gans	143	77	.	427	597	1244	130	1374
Brandgans	.	23	.	1175	950	2148	62	2210

Soortnaam	Bergen op Zoom		Kanalen	Polders		Buiten N2000	Markie- zaat	Eind- totaal
	Bebouwd	Buiten		Zuid	Noord			
Magelhaengans	.	1	.	.	3	4	.	4
Nijlgans	.	2	2	14	20	38	.	38
Bergeend	6	.	2	.	.	8	127	135
Smient	.	.	.	247	.	247	126	373
Krakeend	72	44	155	128	151	550	37	587
Wintertaling	63	319	.	220	21	623	134	757
Wilde Eend	610	437	147	370	540	2104	105	2209
Soepeend	25	15	.	.	3	43	.	43
Pijlstaart	1	.	.	2	.	3	76	79
Slobeend	40	10	.	52	.	102	3	105
Tafeleend	95	37	.	.	.	132	7	139
Kuifeend	15	52	32	27	43	169	55	224
Brilduiker	.	.	4	.	.	4	20	24
Nonnetje	.	8	.	.	.	8	1	9
Middelste Zaagbek	.	.	21	.	6	27	1	28
Grote Zaagbek	3	1	1	.	6	11	.	11
Rosse Stekelstaart	.	.	.	.	.	.	2	2
Zeearend	.	.	.	.	.	.	3	3
Blauwe Kiekendief	.	.	.	.	1	1	1	2
Havik	.	.	.	.	2	2	.	2
Sperwer	.	.	.	.	1	1	.	1
Buizerd	.	2	2	33	29	66	6	72
Torenvalk	.	1	1	15	2	19	1	20
Slechtvalk	.	.	.	.	.	.	2	2
Fazant	.	2	.	5	2	9	.	9
Waterral	.	2	.	.	.	2	1	3
Waterhoen	192	16	.	8	40	256	.	256
Meerkoet	255	216	211	158	328	1168	17	1185
Scholekster	9	2	.	.	.	11	10	21
Goudplevier	.	.	.	21	.	21	.	21
Kievit	.	1	.	982	16	999	41	1040
Watersnip	10	.	.	.	.	10	8	18
Wulp	120	.	.	129	112	361	1	362
Steenloper	1	.	.	.	.	1	.	1
Kokmeeuw	309	152	.	472	639	1572	13	1585
Stormmeeuw	.	2	6	94	170	272	2	274
Zilvermeeuw	56	29	7	68	173	333	8	341
Grote Mantelmeeuw	.	.	.	.	.	.	3	3
IJsvogel	1	2	.	1	2	6	.	6
Grote Gele Kwikstaart	1	.	.	1	1	3	.	3
	2262	1706	648	8485	6187	19288	2415	21703

Kaart 1. Sovon teleenheden in Markiezaat en omgeving, de polders ten zuiden van het Markiezaat en beide kanalen.